

Porovnanie gest učiteľky počas hodiny slovenského jazyka a geometrie na prvom stupni základnej školy

Alexandra Brestovičová

Centrum výskumu detskej reči a kultúry, Pedagogická fakulta, Prešovská univerzita v Prešove
alexandra.brestovicova@unipo.sk

Kľúčové slová: neverbálna komunikácia, gestá, primárne vzdelávanie, vyučovacia hodina slovenského jazyka, vyučovacia hodina geometrie

Key words: non-verbal communication, gestures, primary education, Slovak language lesson, Geometry lesson

1 Úvodná poznámka

Gestiku ako neoddeliteľnú súčasť individuálneho personálneho štýlu učiteľky a zároveň ako dôležitý komponent pri čiastkovej charakteristike subregistra reči učiteľa orientovanej na žiakov mladšieho školského veku sme analyzovali a porovnávali na vyučovaní hodiny geometrie vo štvrtom ročníku mestskej základnej školy na východnom Slovensku, a to počas online výučby v čase protipandemických opatrení a počas prezenčnej výučby (Brestovičová, 2022).

2 Gestá v školskej komunikácii

Thompson (2001) uvádza, že neverbálna komunikácia tvorí väčšinu ľudskej komunikácie, a to až 55 %, kým verbálna komunikácia zastáva 7 % a jej paralingválna stránka ďalších 38 %. Na vytváraní neverbálnej komunikácie spolupracujú viaceré časti nášho tela a jednou z jej najdôležitejších súčastí je gestika. Gestá sú typickým sprievodným znakom verbálnej komunikácie učiteľa v školskej triede. Keď učiteľ rozpráva, neustále sprevádza svoju reč pohybmi rúk, tela a hlavy. Podľa O. Müllerovej (2002) pohyby rúk, tela a hlavy (gestá) sprevádzajú reč, modifikujú ju alebo celkom nahrádzajú ústnu komunikáciu. D. Slančová a T. Kovalik Slančová (2022) uvádzajú, že hlavným dôvodom, prečo človek využíva neverbálnu komunikáciu, a teda aj gestá, je, aby podporil reč v zmysle regulácie jej tempa, aby ju nahradil ilustráciou a symbolikou (imagery), aby človek vyjadril emóciu, resp. zvládol prežívanie emócie, vyjadril postoj k druhej osobe a aj aby realizoval sebavyjadrovanie. Pri výskume intrašportovej komunikácie pokladajú tieto autorky gestá za „dôležitú súčasť multimodality príslušného komunikačného registra, resp. subregistra, za jedny z makro- a mikroregistrových markerov, ktoré spoluvytvárajú kognitívno-sémantické, pragmatické a emocionálne vlastnosti komunikačného registra“ (Slančová – Kovalik Slančová, 2022). Podobná definícia gest zaiste platí aj pre charakteristiku komunikačného subregistra reči učiteľa orientovanej na žiakov v mladšom školskom veku. Práve učiteľ ako účastník komunikácie s presne vymedzenou sociálnou rolou je ten, kto vzorovo, účelovo a cielene ovplyvňuje pomocou pedagogickej interakcie nielen obsahovú, ale aj vzťahovú rovinu¹ vo vymedzenom sociálnom prostredí, najčastejšie v školskej triede (Mareš – Křivohlavý, 1989). Robí tak verbálnymi aj neverbálnymi prostriedkami, akými sú funkčne a zámerne použité gestá. Výskumy ukazujú, že neverbálna komunikácia sa javí až o 90 % pravdivejšia ako verbálna komunikácia, hlavne pri komunikácii pocitov a vzťahov (Černý, 2013). Učitelia komunikujú

¹ Učiteľ podľa Gavoru (1988) dosahuje výchovno-vzdelávacie ciele v troch rovinách: obsahovej (kognitívne, afektívne a regulatívne informácie), procesualnej a vzťahovej roviny.

neustále aj neverbálne a žiaci ich komunikáciu neustále interpretujú. Sledujú očný kontakt učiteľa alebo jeho neprítomnosť, jeho fyzickú blízkosť či vzdialenosť, jeho mimiku, vzhľad, prípadne dotyk a taktiež „čítajú s porozumením“ jeho gestiku. Učiteľ gestami spoluvytvára komunikovaný obsah vyučovania, organizuje ho a reguluje správanie žiakov a tiež zámerné či neuvedomene vyjadruje svoje postoje a emócie. Gestá sú kultúrne a spoločensky podmienené a nesú štandardizované významy, ktoré si žiaci osvojujú spolu s významami vyjadrenými verbálne. J. Mistrík (1987, s. 243) tvrdí, že „gesto skracuje verbálny text, dopĺňa význam slova a neraz dodáva výpovedi aj celkom nové významy, môže mať silu samostatnej výpovede alebo môže byť prvkom výpovednej symbiózy so slovom, zvukom, situáciou alebo ich kombináciou.“ Školská komunikácia sa považuje za druh sociálnej komunikácie, pre ktorú je príznačné, že expedient a recipient zainteresovaní v edukačnom procese „sa podieľajú na vzájomnom sprostredkovaní si informácií verbálnou a neverbálnou komunikáciou za vymedzenia istých pravidiel v danom priestore a časovej jednotke na to, aby boli dosiahnuté určité pedagogické ciele“ (Onderčová, 2003, s. 3). Učitelia počas vyučovania efektívne používajú aj gestiku, a to najmä autosémantické gestá, ktoré spoluvytvárajú ich zamýšľanú komunikáciu smerom k triede a podčiarkujú, nahrádzajú, ilustrujú aj regulujú ich vlastný verbálny prejav, ako aj prejav žiakov (dohodnuté konvenčné gestá, ukazovacie gestá na vyvolanie žiaka, udelenie slova atď.). Zároveň učiteľ používa aj mimovoľné, neuvedomené (syndsémantické) gestá, ako sú adaptéry (DeVito, 2008), ktoré nemajú v školskej komunikácii výchovno-vzdelávaciu funkciu, ale korigujú nekomfortný pocit učiteľa, napr. napätie alebo fyzické nepohodlie.

3 Predmet, ciele a metódy skúmania

Predmetom záujmu predkladanej prípadovej individuálnej štúdie je sledovať, či téma vyučovacieho predmetu (slovenský jazyk, geometria), typ vyučovacej hodiny (výklad, opakovanie, hybridný typ) a vek žiakov (tretiaci, štvrtáci) ovplyvní gestiku sledovanej učiteľky. Pri naplnení tohto predmetu výskumu sme sa sústredili na identifikáciu, deskripciu a triedenie všetkých gest v komunikácii jednej učiteľky so zámerom spoznať frekvenciu ich výskytu a funkčnosť ich využitia v reči orientovanej na žiakov mladšieho školského veku.

Nahrávanie prezenčnej hodiny geometrie sa uskutočnilo 9. 6. 2021 v trvaní 35 minút 19 sekúnd. Videokamera bola umiestnená v triede tak, aby snímala iba učiteľku² pohybujúcu sa pred tabuľou. Hodina geometrie prebiehala štandardne, bez prítomnosti cudzích osôb. Prezenčná hodina geometrie vo štvrtom ročníku mala byť opakovaním pred koncoročnou previerkou, napokon však išlo o hybridný typ hodiny, zmiešanie opakovania s opätovným výkladom už skôr prebratého učiva počas online výučby.

Nahrávanie prezenčnej hodiny slovenského jazyka sa uskutočnilo 14. 2. 2022 v trvaní 39 minút 73 sekúnd v treťom ročníku, kde hlavnou témou vyučovacej hodiny bol výklad nového učiva: Vybrané slová po v.

Obe nahrávky sme prepísali v systéme CHAT³ v programe CLAN (MacWhinney, 2000). Výskumný objekt, triedna učiteľka s dvadsaťročnou praxou, vyučuje v danej triede všetky predmety. Jej komunikáciu sme zaznamenávali pod skratkou *UCI, reč jednotlivých anonymných žiakov pod skratkami *PU1 až *PU9 alebo kolektívu žiakov ako *PUP. Komentovali sme učiteľkine aktivity (%act) alebo jej emocionálny stav zreteľný na paralingválnych zložkách reči (%com) a situáciu v triede (%sit). Keďže v tejto štúdii sa zvlášť venujeme jednému aspektu komunikácie učiteľky, a to neverbálnej komunikácii, mimiku sme ojedinele zaznamenali pod závislou značkou riadka ako %fac. V oboch nahrávkach mala učiteľka časť tváre prekrytú rúškom, čo značne narúšalo sledovanie jej mimiky, ktorú v dolnej

² Pozorovaná učiteľka udelila súhlas na zverejnenie materiálu týkajúceho sa jej komunikácie v triede.

³ Zápis v systéme CHAT nie je pravopisne korektný, napr. nová replika sa nezačína veľkým písmenom, nezapisujú sa čiarky v súvetiach, neznačí sa kvantita, ak v reči absentuje, zapisujú sa aj nespisovné tvary atď.

časti tváre nebolo možné identifikovať. Gestiku sme dôsledne zapisovali pod značkou riadka %gpx. Pozornosť sme teda zameriavali najmä na opis gest učiteľky, ktorý sme zapisovali v osobitnom riadku po vyslovenej replike (1). Jednotlivé gestá sme počas prepisovania nahrávok slovné opísali a zároveň klasifikovali podľa J. Mistríka (1987, 1997) a čiastočne podľa J. DeVita (2008). J. Mistrík (1997) delí gestá na synsémantické (neuveďomené) a autosémantické (ukazovacie, kontaktové, ikonické a symbolické), kým podľa J. DeVita (2008) sa gestá klasifikujú ako symboly, ilustrátory, regulátory, adaptéry a afektívne prejavy. Potom sme spočítali výskyt jednotlivých typov gest v oboch transkriptoch a vzájomne ich porovnali v tabuľke.

4 Analýza používaných gest v komunikácii učiteľky

Z našej analýzy vyplýva (tabuľka 1), že typy gest sú v rovnakom poradí podľa častosti výskytu použitia na oboch rôznych vyučovacích hodinách. Najčastejšie využívaným gestom v oboch záznamoch sú ukazovacie gestá, typické registrové markery tohto komunikačného subregistra. Avšak počas hodiny slovenského jazyka v treťom ročníku je zaznamenaných dvakrát viac kontaktovej gest (učiteľka nimi pútala pozornosť žiakov a aktivizovala ich), takmer dvakrát viac symbolických gest (súhlasné prikyvovanie učiteľky pozitívne posilňovalo vzťahovú rovinu a stimuláciu žiakov) a takmer trikrát viac ikonických gest (pri výklade vybraných slov po učiteľka každé slovo vysvetľovala a ilustrovala, „kreslila gestami“ osobitne, čím dopĺňala obsah preberaného pojmu).

gestá	ukazovacie	kontaktové	symbolické	ikonické	adaptéry	spolu	slov	čas
SJ	118	83	58	57	25	341	3332	39 min 73 s
MAT	84	42	36	18	16	196	2816	35 min 19 s

Tabuľka 1 Porovnanie výskytu typov gest počas vyučovacej hodiny slovenského jazyka a geometrie

4.1 Ukazovacie (deiktické) gestá

Počas hodiny slovenského jazyka sme zaznamenali o jednu tretinu viac ukazovacích gest ako počas hodiny geometrie. Na hodine slovenského jazyka 57 % všetkých ukazovacích gest, teda najviac, poukazovalo na tabuľu, a to takto: ukazovanie učiteľkinými prstami alebo rukou na čiernej tabuli (1) tvorilo dve tretiny takýchto gest a ukazovanie kurzorom v tvare ruky na interaktívnej tabuli⁴ (2) tvorilo jednu tretinu ukazovacích gest. Ďalej 30 % ukazovacích gest slúžilo na vyvolanie žiaka, komplementárne (3), ale aj suplementárne⁵ (4). Zaznamenali sme aj gestá v rámci priestorovej deixy (5) v zastúpení 9 % a personálnej deixy (6) v zastúpení 4 % zo všetkých učiteľkiných ukazovacích gest.

- (1) *UCI: čo je to vydra?
%gpx: dva prsty drží pod slovom vydra napísaným na čiernej tabuli.
- (2) *UCI: tu má aj malú vydričku na sebe.
%gpx: kurzorom v tvare ruky krúži po obrázku malej vydry na interaktívnej tabuli.
- (3) *UCI: a to sú vybrané slová po...
*UCI: Tamarka.
%gpx: dlaňou s rovnými prstami ukázala smerom k vyvolanej žiačke.

⁴ Funkčné používanie interaktívnej tabule svedčí o multimodálnom vyučovacom prostredí, ktoré napomáha pevnejšiemu osvojeniu učiva predkladaného vizuálne (obrazovo) a zábavnejšou formou.

⁵ Rozlíšenie typov gest na komplementárne a suplementárne uvádzame podľa S. Kapalkovej (2008, s. 187). Komplementárnym gestom sa pomenúva to isté ako slovom, kým suplementárne gesto rovnocenne dopĺňa výpoveď.

- (4) *UCI: ešte čo?
%gpx: ukazovákom ukázala iným smerom na vyvolanie žiaka.
- (5) *UCI: tam je to vo výšiniach.
%gpx: ukazuje rukou nad svoju hlavu.
- (6) *UCI: ja mám zvyk taký.
%gpx: pri vyslovení *ja* ukazuje na vlastnú hrud'.

Počas hodiny geometrie bolo 73 % učiteľkiných ukazovacích gest použitých na ukazovanie na tabuľu alebo na tabuli (7), ďalej 26 % gest slúžilo ako komplementárne (8) alebo suplementárne gesto (9) na vyvolanie žiakov a 1 % gest bolo použitých v rámci priestorovej deixy (10).

- (7) *UCI: mám tu už zaznačený začiatkový bod á.
%gpx: ukazovák drží na bode A na priamke narysovanej na tabuli.
- (8) *UCI: no no nebudem používať pravítko a budem to s čím sčítavať Kamilka?
%gpx: rýchly pohyb rukou smerom k žiačke.
- (9) *UCI: a teraz ten bod ká taký aby patril kruhu kde ho môžem dať?
%gpx: ukazovákom vyvolala žiaka, ktorý sa hlásil.
- (10) *UCI: umyť ruky!
%gpx: výrazný pohyb rukou s natiahnutými spojenými prstami smerom k dverám a umývadlu.

4.2 Kontaktné gestá

J. Mistrík (1987) nazýva kontaktné gestá aj akcentačnými. Akcentačné gestá sprevádzajú verbálnu komunikáciu, akoby nimi učiteľ podčiarkoval dôležité časti svojho výkladu. Keďže sa týmito gestami posilňuje učiteľom verbálne komunikovaný obsah, kontaktné gestá neexistujú samostatne, ale dynamizujú jeho prejav, podčiarkujú dôležité slová, upútavajú pozornosť žiakov, členia výpoveď učiteľa. Sledovaná učiteľka počas hodiny slovenského jazyka upútalala a udržiavala pozornosť žiakov početnými kontaktnými gestami. Boli v dvojnásobne väčšom počte v porovnaní s hodinou geometrie. Gesto zdvihutej ruky, zohnutej v lakti, a jej hýbania do rytmu reči (11) bolo zastúpené najviac, predstavovalo 36 % kontaktných gest. Rátanie na prstoch pri vymenúvaní (12) tvorilo 17 % kontaktných gest na danej hodine. Gestá, ktorými učiteľka členila svoj prejav, teda slúžiace na predel, na signalizáciu začiatku či ukončenia témy, ako je tlesknutie, lusknutie, spojenie prstov (13), boli použité 10 ráz. Potom v poradí frekvencie zastúpenia nasledovalo gesto otvorenej dlane pri otázke (14), zdvihnutý ukazovák (15), ruka na srdce pri vyjadrení osobného zážitku (16), ale aj gesto odmietania (17), a to 5 ráz.

- (11) *UCI: ja mám taký zvyk že.
%gpx: pri *že* zdvihne ruku do vzduchu a aktivizuje žiačku k odpovedi.
*UCI: ešte raz že ty musíš chodiť vonku venčiť psa?
%gpx: hýbe zdvihnutou rukou, pokrčenou v predlaktí, do rytmu reči.
- (12) *UCI: čiže aj vy aj vykať bude vybrané slovo.
%gpx: vyratúva na prstoch, na palci a ukazováku.
- (13) *UCI: a budeme si písať teraz krásne vybrané slová po v.
%gpx: tiché lusknutie prstami, dynamizácia žiakov, získanie pozornosti.
- (14) *UCI: a čo je to kováčska vyhňa?
%gpx: obe dlane otočené pri otázke nahor.

- (15) *UCI: dobre výskat' znamená prejavovať radosť napríklad.
%gpx: pri *dobre* zdvihla ukazovák na zdôraznenie.
- (16)*UCI: čiže niekomu tykám lebo mám k nemu blízky vzťah.
%gpx: ruky otočené dľaňami k hrudníku.
- (17) *UCI: skončme!
%gpx: dlaň je otočená smerom k žiakovi odmietavo ako znamenie stop.

Na hodine geometrie bolo tiež najviac v rámci kontaktných gest zastúpené gesto rytmických pohybov rukou (38 %) na dynamizáciu prejavu. Druhým najviac zastúpeným gestom bol zdvihnutý ukazovák (19 %) na pripútanie pozornosti žiakov a zdôraznenie témy. Gestá signalizujúce predel v téme (15 %), otázku (10 %), odmietnutie (7 %) a vyratúvanie na prstoch (7 %) boli prítomné tiež a slúžili na členenie prejavu učiteľky, na aktivizáciu žiakov a na reguláciu správania žiakov v triede.

4.3 Symbolické gestá

Symbolické gestá sú známe aj ako emblémy (Mistrík, 1987). Emblémy majú svoj vlastný význam, ktorý vznikol konvenciou a je kultúrne podmienený. Niektorí učitelia zavádzajú vo svojej triede vlastné gestá – emblémy, ktorými regulujú komunikáciu v triede. Počas hodiny slovenského jazyka sme v rámci zaznamenania symbolických gest pozorovali takmer dvojnásobný počet symbolických gest ako počas hodiny geometrie. Súhlasné prikývnutie tvorilo takmer 80 % všetkých pozorovaných symbolických gest v rámci I-R-F (iniciácia učiteľa – replika žiaka – učiteľov feedback/spätná väzba) štruktúry školského dialógu⁶. Zaujala nás variabilita významov súhlasného prikývnutia hlavou, a to vo význame súhlasu učiteľky už dopredu akoby v mene žiakov (18), čo zastávalo 33 %; súhlasu s odpoveďou žiaka (19) 29 %, pričom nesúhlas s odpoveďou žiaka bol zaznamenaný len 2 razy; súhlasu samej so sebou a svojou výpoveďou, pritakávanie sama sebe (20), čo zastupovalo 14 % symbolických gest. Počas tejto hodiny učiteľka použila 7 ráz dohodnuté symbolické gestá (emblémy) na utíšenie žiakov, a to rátanie na prstoch do troch v tichosti alebo priloženie ukazováka na rúško v mieste, kde mala pery (21). Nakoniec pozorovaná učiteľka 6 ráz záporne kývala hlavou na hyperbolizáciu vlastného negatívneho výroku (22).

- (18) *UCI: rozumieme?
%gpx: prikývla za žiakov súhlasne, že rozumejú.
- (19) *UCI: presne máš pravdu.
%gpx: prikyvuje súhlasne smerom k žiakovi.
- (20)*UCI: niekedy hovoríme že je tu horúco jak vo vyhni.
%gpx: prikývla na potvrdenie svojho výroku.
- (21) %sit: v triede počuť šum.
%gpx: učiteľka si priloží ukazovák na ústa prekryté rúškom.
- (22)*UCI: čiže vidíte nie je ich milión.
%gpx: pri *nie je* záporne kýva hlavou sprava doľava.

⁶ Dialogické útvary (výklad s otázkami, precvičovanie, opakovanie, diskusia) tvoria 48 % z každej vyučovacej hodiny, zatiaľ čo monologický výklad učiteľa zaujíma v priemere len 13 % z každej vyučovacej hodiny a organizačné pokyny a samostatná práca žiakov 20 % (Šed'ová et al., 2011).

Na hodine geometrie tvorilo 47 % symbolických gest súhlasné prikývnutie v mene žiakov, 44 % najmä súhlasné prikývnutie k odpovedi žiaka a 3 razy sme zaznamenali hyperbolizované záporné kývanie hlavou na zvýraznenie vlastného negatívneho výroku, čo tvorilo 8 %.

4.4 Ikonické gestá

Ikonické alebo ikonografické gestá (Mistrík, 1987) sú gestá znázorňovacie. Vyjadrujú síce vlastné významy, ale ich význam nie je konvenčný. Učiteľ používa rôzne ikonografické gestá, keď pri výklade pohybmi rúk kreslí rôzne deje alebo činnosti (napr. kovanie vo vyhni, hladkanie vyžly po chrbte), vlastnosti (napr. rovný a hrboľatý povrch), veľkosť (dlhá, krátka pri úsečke) alebo tvar (štvorcový, trojuholníkový).

Na hodine slovenského jazyka 96 % z 57 prítomných ikonických gest tvorili gestá znázorňujúce podávaný výklad, napr. gestá opisujúce kováčsku vyhňu (23) a prácu kováča (23) alebo znázorňujúce, ako vydra loví mušle (24). Zvyšnými ikonickými gestami boli vyjadrené organizačné inštrukcie. Tieto gestá boli takmer v trojnásobnom počte zastúpenia v porovnaní s ikonickými gestami počas hodiny geometrie. Išlo tu o výkladový typ hodiny v porovnaní s opakovacím, resp. hybridným typom hodiny geometrie.

- (23)*UCI: pretože kováč tam mal vždycky otvorený oheň.
%gpx: široké gesto otvorených dlaní do oblúka pred telom pri slove *oheň*.
- (24)*UCI: a on ju tam rozklepával.
%gpx: akoby učiteľka držala kladivko a znázorňuje klepanie po imaginárnej tehličke.
- (25) *UCI: vyloví zospodu kameň.
%gpx: voľnou rukou naznačuje pohyb, ako vydra pláva ku dnu.
*UCI: dá si ho na bruško.
%gpx: pohyb rukou znázorňujúci vo vzduchu ukladanie niečoho smerom k bruchu.
*UCI: a potom trieska tú mušľu o kameň.
%gpx: naznačuje búchanie zovretou rukou o imaginárny kameň.

Počas hodiny geometrie bolo 78 % všetkých ikonických gest použitých pri názornom výklade učiva (26). Ostatné ikonické gestá učiteľka využila pri znázornení organizačných pokynov (27), a teda dávaní inštrukcií k práci na hodine.

- (26) *UCI: pretože priamka ide od nekonečna do nekonečna.
%gpx: naznačuje rukou vodorovne pohyb do jednej strany a potom do druhej strany.
- (27)*UCI: budete mať dobré pravítko a dobré kružidlo na previerku pretože budete mať narysovaný trojuholník ktorý budete musieť zmerať.
%gpx: kreslí oboma rukami trojuholník.

4.5 Adaptéry

Adaptéry sa podľa J. Mistríka (1987) nazývajú aj uvoľňovacie gestá. Uvoľňovacie gestá sú mimovoľné pohyby, ktoré zmierňujú napätie človeka alebo zakrývajú rozpaky. Často zamestnávajú ruky. Je to prihládzanie si vlasov, naprávanie okuliarov či hranie sa s perom. Počas oboch nahrávaných hodín mala učiteľka prekrytú časť tváre rúškom. Adaptéry sa vyskytovali najmä v pauzách, pri čakaní na odpoveď žiaka alebo počas odpovede žiaka. Išlo najčastejšie o úpravu rúška, konkrétne šnúrky rúška za uchom (28). Toto gesto tvorilo 32 % všetkých použitých adaptérov počas hodiny slovenského jazyka. Druhým najčastejším adaptérom bolo odhrňovanie vlasov z tváre (29), čo tvorilo 24 % adaptérov, a poťahovanie si blúzky smerom nadol (30), čo zastupovalo 20 %. Učiteľka si aj v pauzách čistila ruky od kriedy šúchaním o seba (16 %) a krútila prsteňom na vlastnom prste (8 %).

- (28) *UCI: kto vie čo je zvyk?
%gpx: uvoľňuje si rúško za ľavým uchom.
- (29) *UCI: kto vie čo je to vyžla?
%gpx: upravuje si ofinu voľnou rukou v pauze, kým čaká na odpovede žiakov.
- (30)*PU8: uhm uhm natriem chleba s maslom.
%gpx: učiteľka si poťahuje blúzku dole, kým ho počúva.

Počas hodiny geometrie išlo v polovici prípadov o napravenie si rúška v pauze, prípadne nadýchnutie sa zospodu uvoľneného rúška, keď učiteľka čakala na žiakovu odpoveď. Druhým najčastejšie zastúpeným adaptérom bolo čistenie si rúk od kriedy, a to tiež počas absencie verbálnej komunikácie (porov. Slančová, D. – Slančová, T., 2014, s. 178). Tieto gestá nepôsobili rušivo. Bolo ich relatívne málo, a aj keď neboli orientované na žiakov, ale na učiteľku samotnú, plnili dôležitú funkciu jej sebaregulácie s účelom nastolenia komfortného stavu, ktorý je v učiteľskej profesii optimálny pre efektívny priebeh vyučovacieho procesu.

5 Záver

Počas prezenčnej hodiny slovenského jazyka učiteľka použila približne o 15 % viac slov ako počas hodiny geometrie aj vzhľadom na to, že čas záznamu bol takmer o 5 minút dlhší. V porovnaní s hodinou geometrie sme však počas hodiny slovenského jazyka zaznamenali 1,7 ráz viac gest, a teda takmer dvakrát častejšiu gestikuláciu. Nazdávame sa, že téma hodiny slovenského jazyka si vyžadovala od učiteľky dynamickejší a živší prejav, pútajúci pozornosť žiakov v treťom ročníku. Rovnako výkladový typ hodiny slovenského jazyka si vyžadoval väčší výskyt ikonických gest pri ozrejmovaní nových pojmov ako opakovací typ hodiny geometrie.

Najviac boli v oboch nahrávaných vyučovacích hodinách zastúpené ukazovacie gestá, a to buď ukazovaním rukou na tabuľu, alebo kurzorom v tvare ruky na interaktívnu tabuľu počas hodiny slovenského jazyka, kde bolo týchto gest o jednu tretinu viac ako počas hodiny geometrie. Ukazovacie gesto je typické pre charakteristiku subregistra reči učiteľa, je jedným z jeho najvýznamnejších registrových markerov. Je to najčastejšie gesto spájajúce sa s touto profesiou a býva vnímané ako stereotypné pri zobrazení učiteľského povolania, napr. pri kresbách, kde je učiteľ zväčša umiestnený pred tabuľou a ukazuje na ňu buď rukou, alebo nejakým predmetom. Učiteľka toto gesto používala počas oboch hodín aj ako suplementárne na vyvolanie žiaka alebo komplementárne pri vyvolaní žiaka vyslovením jeho mena.

Počas hodiny slovenského jazyka sme u danej učiteľky zaznamenali tiež dvakrát väčšie zastúpenie kontaktných gest, pútajúcich pozornosť žiakov, a trikrát väčšie zastúpenie ikonických gest, ozrejmujúcich výklad, nové učivo (úvod do vybraných slov po v) v porovnaní s hodinou geometrie. Zdá sa, že svoj význam zohral aj vek žiakov, keďže analyzovaná hodina slovenského jazyka sa realizovala v treťom ročníku vo februári, kým hodina geometrie vo štvrtom ročníku, a to na konci školského roka, teda u starších žiakov. Učiteľka výraznejšie a viac gestikulovala u žiakov mladšieho veku, najmä to platí o ikonických gestách, znázorňujúcich význam menej známych vybraných slov (*vyhňa*, *výšina*) alebo činností zvierat, ktorých pomenovania patria k vybraným slovám (*výr*, *vyžla*, *vydra*). Pri týchto ikonických gestách a výklade sme zaznamenali úplnú pozornosť a záujem žiakov o preberané učivo. Podobne kontaktné gestá bolo potrebné použiť častejšie na udržiavanie pozornosti žiakov v treťom ročníku. Vo štvrtom ročníku mala učiteľka rešpekt a sústredenú pozornosť celej triedy.

Symbolické gestá boli počas hodiny slovenského jazyka zastúpené takmer dvakrát viac ako počas hodiny geometrie vo štvrtom ročníku. Všimli sme si rôzne funkcie súhlasného

symbolického gesta prikývnutia, ktoré výrazne ovplyvňovalo vzťahovú rovinu vyučovania a tvorilo 80 % týchto gest. Išlo o súhlas v reči „druhého ja“ akoby vopred za žiakov, že rozumejú učivu alebo inštrukcii, súhlas s odpoveďou jednotlivých žiakov a prikyvovanie samej sebe, teda umocnený súhlas s pravdivosťou vlastného výroku. Oproti tomu sme v danej komunikačnej situácii počas prezenčnej hodiny slovenského jazyka zaznamenali len dve symbolické gestá (kývanie hlavou sprava doľava) podčiarkujúce verbálny nesúhlas učiteľky s odpoveďou žiaka. O multimodálnom charaktere vyučovania (jazyk, pohyb, obraz) svedčí fakt, že žiaci vedeli interpretovať nielen všetky tieto neverbálne prostriedky komunikácie, ale aj dohodnuté symbolické gestá (emblémy) slúžiace na ich vlastnú reguláciu a riadili sa nimi, teda zakaždým sa utíšili pri učiteľkinom rátaní na prstoch do troch. Toto konvenčné gesto sme u žiakov vo štvrtom ročníku v materiáli z hodiny geografie nezaznamenali. Zdá sa, že nebolo potrebné, pretože žiaci boli disciplinovaní po celý čas.

Obe hodiny prebiehali počas protipandemických opatrení, ku ktorým patrilo nosenie rúška a prekrytie značnej časti tváre učiteľky. Práve úprava a uvoľnenie rúška v oboch analyzovaných komunikačných situáciách patrili k najčastejšie použítým uvoľňujúcim gestám sledovanej učiteľky. Ďalšími adaptérmi boli poťahovanie blúzky nadol na hodine slovenského jazyka, úprava účesu a krútenie prsteňom, a to najmä v pauzách, napr. pri čakaní na odpoveď žiaka. Počas oboch vyučovacích hodín sme zaznamenali aj čistenie si rúk od kriedy. Tieto uvoľňujúce gestá neboli početné, a aj keď mohli byť nevedomené, nepôsobili rušivo.

Literatúra:

- BRESTOVIČOVÁ, A. (2022): Porovnanie gest učiteľky počas online a prezenčného vyučovania geometrie na prvom stupni základnej školy. In: *Jazyk a kultúra*, 13/49-50, s. 1–12.
- ČERNÝ, V. (2013): *Řeč těla*. Brno: Edika.
- DeVITO, J. (2008): *Základy mezilidské komunikace*. Praha: Grada.
- GAVORA, P. et al. (1988): *Pedagogická komunikácia v základnej škole*. Bratislava: Veda.
- MacWHINNEY, B. (2000): *The CHILDES Project: tools for analyzing talk*. Third Edition. Mahwah: Lawrence Erlbaum Associates.
- MAREŠ, J. – KŘIVOHLAVÝ, J. (1989): *Sociální a pedagogická komunikace ve škole*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství.
- MISTRÍK, J. (1987): *Rétorika*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo.
- MISTRÍK, J. (1997): *Štylistika*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo.
- MÜLLEROVÁ, O. (2002): Gestikulace. In: P. Karlík – M. Nekula – J. Pleskalová (eds.): *Encyklopedický slovník češtiny*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, s. 152–153.
- KAPALKOVÁ, S. (2008): Gestá v kontexte raného vývinu detí. In: D. Slančová (ed.): *Štúdie o detskej reči*. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove, s. 169–211.
- ONDERČOVÁ, V. (2003): *Špecifická verbálnej komunikácie v základnej škole*. Prešov: Metodicko-pedagogické centrum.
- SLANČOVÁ, D. – SLANČOVÁ, T. (2014): *Reč pohybu, autority a súdržnosti. Pragmatická analýza trénerského komunikačného registra v komunikácii s hráčmi kolektívnych loptových hier staršieho školského veku*. Prešov: Prešovská univerzita v Prešove, Fakulta športu.
- SLANČOVÁ, D. – KOVALIK SLANČOVÁ, T. (2022): Gestures in communication between coach and players in youth football – a case study. V tlači.
- ŠEĐOVÁ, K. – ŠVARÍČEK, R. – MAKOVSKÁ, Z. – et.al. (2011): Dialogické štruktúry ve výukové komunikaci na druhém stupni základní školy. In: *Pedagogika*, 61/1, s. 13–33.
- THOMPSON, P. (2001): *Tajemství komunikace*. Brno: Alban.

Summary

Comparison of teacher's gestures during Slovak language and during geometry lesson in primary education

The subject of interest of the presented case study was to observe, how the topic of the lesson and the age of pupils influenced non-verbal communication, specifically the gestures of a class teacher. We compared two video recordings of regular school lessons: Slovak language lesson lasting 39 minutes, 73 seconds, taught in the third grade and Geometry lesson lasting 35 minutes, 19 seconds, taught in the fourth grade, both rewritten in the CHAT system. Following J. Mistrík (1997) we classified the teacher's auto-semantic gestures as deictic, iconic, symbolic, and contact. We also registered adaptors according to DeVito (2008). Our analysis shows that the teacher observed used significantly more gestures during Slovak language lesson than during geometry lesson. We assume that the age of pupils was also significant and relevant factor, which influenced the amount of teacher's gestures. This is evidenced by more deictic gestures, a typical marker of subregister of teacher's speech directed to young pupils, mostly aimed at the blackboard or interactive whiteboard pointing at the subject taught during Slovak language lesson. Moreover, there was two times higher number of symbolic and contact gestures and three times higher number of iconic gestures directed to pupils in the third grade in comparison with the number of gestures directed to pupils in the fourth grade. The most common adaptor used by the teacher in both lessons was adjusting the face mask as lessons were recorded during corona virus pandemics.